

В. М. РУСАНІВСЬКИЙ
ВІДПОВІДІ НА ЗАПИТАННЯ

Дуже популярним стало в нас питання про міру перекладності імен і прізвищ. Часто надходять листи з цього приводу: «Чи правомірно перекладати власні імена з однієї мови на іншу, наприклад, з російської на українську і навпаки? Як довести, що, скажімо, *Николай* — це Микола? Можливо, це поширюється тільки на українську й російську мови. А як бути з білоруською? *П'єр* завжди лишається *П'єром*, а ось *Евгения* легко стає *Ївгою*, а *Олесь* — *Александром*».

Отже, чи припустимий переклад імен? Власне, тут не йдеться про переклад. Коли б ми стали перекладати імена, то і *П'єра* і *Петра* треба було б називати «каменем», як у старогрецькій мові, звідки походить це ім'я (пор. *петрографія* — наука про гірські породи), *Ївгу* і *Євгенію* — «благородною», а *Олеся* і *Олександра* — «захисником людей». Отже, йдеться не про переклад, а про можливість заміни імені в одному національному оформленні іменем в іншому національному оформленні. Як правило, це не допускається. Але...

Звернімося до історії. Усі знають, яка відома подія сталася в Києві наприкінці X століття. 998 року князь Володимир Святославович прийняв православну віру і насильно охрестив руський народ. Ця подія сприяла зміцненню міжнародних зв'язків Русі. Разом з християнством із Візантії були запозичені й християнські імена, які тепер давала людям церква при хрещенні. Колишні слов'янські імена були оголошені неканонічними, поганськими. І з того часу східнослов'янський люд одержував тільки ті імена, що були записані в святцях. Добре, коли ім'я було просте для вимови, скажімо, *Іоанн*. Незвичне для слов'янських мов сполучення трьох голосних народ одразу ж переробив по-своєму — *Іван*. Це ім'я стало спільним для всіх трьох східнослов'янських народів, що розвинулись на ґрунті колишньої спільноруської єдності. Складніше було з такими іменами, як *Аквилина*, *Іуліанія*, *Євстафій*, *Нафанайл* і под. *Аквилина* в російській мові перетворилася в *Акулину*, в українській — в *Килину*, *Іуліанія* відповідно в *Ульяну* та *Уляну*, *Євстафій* — в *Остаха*, *Остафія*, *Стахея* — в російській і в *Остана* — в українській. Проте якими б не були народні назви, але для всіх існувало вихідне ім'я, освячене церквою. І росіянин *Емеля*, і українець *Омелько*, знали, що охрещено їх *Ємельяном*, *Авдотья* і *Явдоха* офіційно звалися однаково: *Євдокією*. За більшістю російських імен так і закріпилася вихідна, церковна форма. Народні імена до уваги не бралися. Що ж до імен українських та білоруських, то після Жовтневої революції вони стали записуватися в народному звучанні. Проте свідомість того, що *Микола* — це *Николай*, а *Ївга* — *Евгения*, звичайно, залишилася. Оскільки ж ці імена стали офіційними російськими, то й створюється враження, що українські й білоруські імена перекладаються на російську мову. Ну а звідси вже й зворотне явище: російські імена, тобто з походження здебільшого церковні, передаються українськими й білоруськими народними відповідниками. Щоправда, якщо народний варіант дуже вже віддалився в звучанні від колишнього офіційного, то ім'я приходиться в іншу мову в його природному звучанні. Скажімо, ім'я *Оксана* не передають російським *Авксинья*, а *Остан* — російським *Євстафій*. Є зараз серед російських імен запозичені з української *Оксана* й *Остан* поряд з російськими *Авксинья* і *Євстафій*. Це, зокрема, відбиває Довідник особових імен народів РРФСР, виданий у Москві 1965 року.

* * *

Коли хтось добре намокне під дощем, про нього кажуть «мокрый як хлющ». Чому ж саме «як хлющ?» Слово *хлющ* або *хлюща* походить від дієслова *хлющати* і означає негоду, сильний дощ. Напр.: «Наскрізь промоклі в темній пущі, Розсипані хатки стояли, Мов скулені, в холодній *хлющі*» (Франко); «Та роки, весняна вільгість, осінні *хлющі* і тумани спочатку покрутили руки, а потім і ноги старого...» (Стельмах); «Широкий степ, Великий світ — *лощі-хлющі* весною» (Воронько). Отже, *мокрый як хлющ* (як *хлюща*) — це мокрий як сам дощ.

* * *

Чи є в українській мові слово *видумляти* (теперішній час *видумляю, видумляєш*). Хоч воно теоретично й можливе, проте в українській літературній мові не засвідчене. Є тільки *видумувати* (теперішній час *видумую, видумуєш*); зате паралельно існують дієслова *купувати* і *купляти, виглядувати* і *виглядати, розширювати* і *розширяти* і под. Пор.: «Андрій Дмитрович не так читав, як образно *розширяв* і пояснював кожную сторінку» (Козланюк); «Змалку кохайтесь в освіті, Змалку *розширюйте ум*, Бо доведеться у світі Всяких назнатися дум» (Грабовський). Особливо часто використовуються в українській мові для творення дієслів-синонімів суфікси *-ува-* та *-а-, -і-, -ну-*. Пор. ще кілька дієслів, що є словотворчими дублетами: *жовкнути—жовтіти* («Папір пожолобивсь на довгому столі, на сонці жовтому, і сам поволі *жовкне*» — Зеров; «Виноград по садах *жовтів*, наливавсь» — Коцюбинський), *густити—гудіти* («На кобзу грали, в бубни били, аж в голові у них *гуло*» — Сосюра; «А над усім мідяно *гудів* басом дзвін» — Головка). Подібних прикладів можна навести багато. Уміле користування граматичними синонімами, як і лексичними, робить мову гнучкою, багатую.

* * *

Часто запитують, чому назви окремих культурних рослин у таких близькоспоріднених мовах, як українська і російська, звучать по-різному. Наприклад, чому українському слову *цибуля* відповідає російське *лук*. Однаковий корінь і близьке звучання мають ті слова, які або успадковані обома мовами із давньоруського (східнослов'янського) чи спільнослов'янського періоду, або ж запозичені із спільного джерела. Але є й багато таких назв рослин, що приходили в слов'янські мови різними шляхами. Слово *цибуля* ми знаходимо не тільки в українській мові. Є воно і в польській *cebula*, і в чеській *sibule*, і в словенській *šebula* і в інших слов'янських мовах. Прийшло воно до них через середньовічну латинь та італійську мову із старої латині. Там це слово звучало *saerula*. Російське *лук* (до речі, зустрічається воно і в українських діалектах) давньонімецького походження. Його фіксує також польська й чеська мови. Там у поодиноких діалектах воно вживається в значенні *польовий часник*.

Трапляються й такі випадки, коли слова обох мов — української та російської — близькі щодо вимови, але означають різні рослини. Пор. російське *арбуз* і українське *гарбуз*. Звукова спорідненість цих слів одразу ж впадає у вічі, але плоди, які вони називають, навряд чи хто-небудь сплутає на смак. І все ж походять вони з того ж самого джерела. І українське *гарбуз*, і російське *арбуз* запозичені з кримсько-татарської мови, що в свою чергу перейняла слово *карпуз* із перської. Там слово *xārbuza* означає *диня*, а при дослівному перекладі — *ослячий огірок*. В російській мові, що зберегла давнє слово *тиква*, *арбуз* стало означати *кавун*. Що ж до української мови, то в ній слово *тиква* здавна вже означає посуд округлої форми. Очевидно, тому запозичене з кримсько-татарської мови слово *гарбуз* стало означати інший плід, ніж у мові російській. До речі, в цьому значенні слово *гарбуз* з української мови потрапило в польську. Для означення ж усім відомого солодкого червоного плоду українська мова запозичила з турецької слово *кавун*. Цікаво відзначити, що в турецькій мові слово *kavun*, як і слово *xārbuza* в перській, означає *диню*. Саме в такому значенні слово *kavun* увійшло з турецької в польську мову. Ось так мандрували колись слова. У сучасних мовах, що мають усталену літературну форму, подібні запозичення трапляються рідко. Предметом запозичень є тепер здебільшого слова-терміни.